

Bör HUMANISM och HUMANIORA IFRAGASÄTTAS?

Jens Allwood¹

Humanism är en ideologi som sätter människan i centrum och under humaniora brukar vi placera de vetenskaper som utforskar mänskliga aktiviteter. I många högtidstal före- språkas mer humanism i umgänget mellan människor och ibland mer resurser till de humanistiska vetenskaperna. Kanske det är dags att kritiskt skärskåda dessa begrepp lust för att de tycks vara höjda över alla misstankar.

*Människan inskriven i centrum av en cirkel,
en klassisk illustration till humanismen*

Troligen är det nyttigt att då och då ifrågasätta det mesta. Detta gäller i livet i allmänhet och i vilket fall som helst gäller det många aspekter av livet på ett universitet, som t.ex. forskning och forskningsresultat, undervisningsinnehåll, undervisningsformer, vilken information som ges till allmänheten, vilken sorts administrativ struktur som skall vara ridande och sist men inte minst vilka övergripande ideologiska hållningar man anammar.

Det är nyttigt att ibland luta sig bakåt och skaffa sig en kritisk överblick. Vad är konstigt - dåligt - tveksamt Vad är bra? Hur kan man förstärka det som är bra och förändra eller ta bort det som är dåligt? Denna artikel är menad att ge ett blygsamt bidrag till genren konstruktiv kritik, genom att initiera och vidmakthålla en kritisk diskussion av (le inte minst för universitetet viktiga begreppen humanism och humaniora. Med humanism avses här en viss ideologi om människan medan humaniora står för en viss sorts universitetsstudier där studiet av klassiska texter med hjälp av textkritik och filologi traditionellt intagit en viktig plats (t.ex. i språkämnen och historia). Nedan kommer jag nu att först försöka karakterisera begreppet "humanism" och därefter övergå till att positivt och negativt värdera olika företeelser som hör ihop med det. Därefter upprepar jag samma procedur för begreppet "humaniora". Efter värderingarna kommer jag att i hegeliansk anda försöka spekulera om möjligheter till syntes, dvs. om hur vi skall kunna få en ny och förhoppningsvis bättre humanism och om hur vi skall kunna få förnyade och

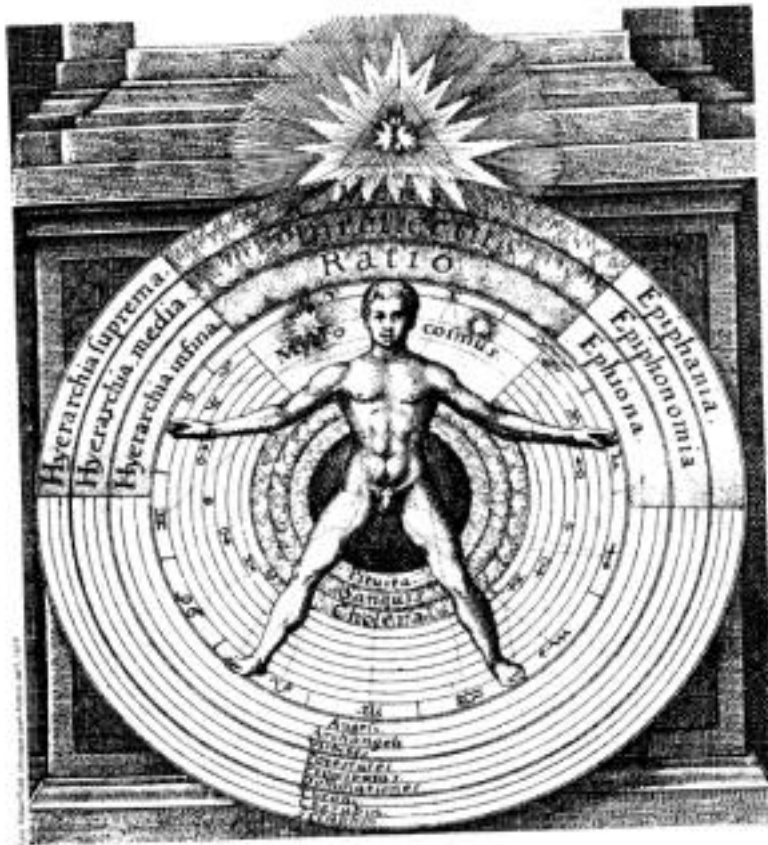
---

¹ Jens Allwood är professor i lingvistik vid Göteborgs universitet.

förhoppningsvis bättre humanistiska studier (humaniora) och därmed en förstärkning av universitetet som intellektuell miljö

VAD ÄR HUMANISM?

På grund av dess centrala roll i västerländskt tänkande har humanism karakteriserats och definierats av många auktoriteter. Låt oss ta del av några av dessa. Den italienske renässanstänkaren Pico della Mirandola, som av många anses vara den moderna ideologiska humanismens grundare, skriver i *Tal om människans värdighet* (Gud talar):

Varken en bestämd ort eller en gestalt som är din egen eller någon uppgift som är säregen för dig har vi givit dig, Adam, på det att du efter ditt beslut och enligt din åsikt skall få och äga den ort, den gestalt, de uppgifter du önskar. Andra varelsers natur begränsas inom av oss föreskrivna lagar. Du är av inga gränser instängd, utan skall fastställa dem själv med din vilja som jag lagt i din hand. Mitt i världen har jag ställt dig, för att du därifrån så mycket lättare skall kunna skåda runt omkring dig allt som finns i världen. Varken himmelsk eller jordisk, varken dödlig eller odödlig har vi gjort dig, på det att du liksom din egen skulptör och formare

fritt och ärofyllt må kunna ge dig den gestalt du helst vill ha. Du skall ha makt att degenerera till lägre former som är djuriska, du skall ha makt att enligt din själs beslut regenereras till de högre former som är gudomliga.

Den svenske filosofen Konrad Marc-Wogau anger i sin filosofiska uppslagsbok två bestämningar av humanism. Den ena tillskrives Ingemar Hedenius, som definierat humanism som en åskådning som tillägger den enskilda människan egenvärde och hävdar att endast det som finns hos *enskilda människor* i denna världen och kan vara *gott för dem medan de lever här*, är väsentliga värden. Den andra tillskrivs den engelske filosofen Ferdinand C. S. Schiller, som använt ordet humanism för att beteckna en relativistisk och pragmatisk ståndpunkt som förkastar *absolut sanning* och *absoluta värden* och gör gällande att sanning och värde är betingade av mänskliga ändamål.

I *Encyclopedia of Philosophy* skriver Niccola Abbagnano att humanism är vilken som helst filosofi som erkänner *människans* roll eller värdighet och gör henne till *alltings mått* eller på något sätt tar den mänskliga naturen, med dess begränsningar eller intressen, som sitt tema

I *The Harper Dictionary of Modern Thought* säger den engelske filosofen Anthony Quinton att humanismen är en teori eller doktrin som mera tar hänsyn till människan än något annat än människan (Gud eller naturen).

Slutligen sägs i *Encyclopædia Britannica* att humanism omfattar alla attityder som *upphöjer människans förhållande till Gud, människans fria vilja och människans överhöghet över naturen*. Filosofiskt gör humanismen människan till alltings mått.

Med risk för att göra humanismens ideologiska förespråkare en viss orättvisa (se diskussionen av "human" nedan) vill jag nu sammanfatta två viktiga aspekter av humanismen med hjälp av den antike filosofen Protagoras och den antike poeten Terentius.

(i) **Protagoras** (Homo Mensura-satsen)

"Människan är alltings mått"

(ii) **Terentius**

"Intet mänskligt är mig främmande"

En bra illustration av dessa teser ges av Leonardo da Vincis klassiska bild av människan inskriven i centrum av en cirkel. På grund av de aspirationer som tydligt framkommer i de här angivna citaten har humanismen ofta fått en status som liknar en religion. I vissa fall har den t.o.m. förklarats vara en religion, t.ex. i Auguste Comtes "positiva" humanistiska religion där människans värden skall ersätta gudomliga värden.

POSITIVA SIDOR

En uppfattning om vad som är bra med humanismen kan man få genuin att slå upp Georg Fröströms *Synonymlexikon*, där följande synonymer till *human* anges: förstående, människovänlig, välvillig, hygglig, tillmötesgående, overseende, hovsam, mänsklig, god, snäll, och tolerant. Motsatser till *human* är som väntat: inhuman och omänsklig.

Fastän relationen mellan att vara human och att vara humanist (dvs. en som förespråkar humanism) inte är helt självklar, kan vi troligen ändå dra slutsatsen att associationen är tillräckligt stark för att vi skall kunna säga att det i vår kultur anses vara allmänt bra och högt värderat att vara humanist. Det är också värt att lägga märke till att *humanism* genom sin koppling till *human* är ett Implicit relationellt begrepp. Någon är *human* mot någon annan och de varelser som normalt antas vara aktuella (i både agent- och patient rollen) är människor. Det *omänskliga*, t.ex. de

omänskliga djuren, växterna, den oorganiska världen eller Gud är inte vad man främst tänkes vara förstående, välvillig eller hygglig mot.

Eftersom "intet mänskligt skall vara oss främmande" har humanismen ofta varit liktydig med en lära om att bejaka och att befordra alla andra människors väl. Den har därför historiskt sett ofta kunnat spela en viktig roll i kamp mot privilegier för vissa människor, t.ex. mot kejsarens välde, mot feodalism och adelsvälde, och i våra dagar mot fördomar och rasism.

Eftersom vidare "människan är alltings mått" har humanismen ofta dessutom varit förknippad med en stark positiv mänsklig självförtröstan. Humanister tror ofta att människan egentligen har förmåga och resurser att klara av att ordna inte bara andra människors väl, utan även de flesta andra ting. Med människans förnuft, etik, energi och aktivitet borde egentligen det mesta kunna ordnas.

Humanismen är alltså förbunden med en rad positiva kvaliteter. Låt oss emellertid nu ta en titt på några aspekter av humanismen som är mindre positiva. När det gäller såväl humanism som humaniora kommer jag att formulera min kritik som ett antal kritiska frågor om begreppen.

TVIVELAKTIGA SIDOR

Vi har ovan konstaterat att det i många fall är rimligt att uppfatta humanism som en lära med syfte att främja vad som är bra för människan och mänskligheten. Att detta inte är en helt oskyldig lära framgår om vi skulle kontrastera humanism mot *canism* (hundism), *avism* (fågelism) eller *formicism* (myrism) och tänkte oss att uttolka dessa läror om syftande till att främja vad som är bra för hundar, fåglar eller myror. Humanismen är alltså en lära som främjar människors intressen, inte hundars, fåglars eller myrors intressen och en humanist är en förespråkare för människans (inte hundarnas, fåglarnas eller myrornas) kultur.

Det är här också intressant att observera användningen av orden *animalisk* (animalism) och *human*. De två orden används normalt inte parallellt. Medan en human människa är en människa med positiva mänskoegenskaper så är inte ett animaliskt djur ett djur med positiva djuregenskaper. Ännu tydligare framgår kontrasten om man jämför *djurisk människa* med *mänskligt djur*. En djurisk människa är snarast "omänsklig" - något mycket negativt - medan ett mänskligt djur närmast betraktas mycket positivt.

Det är svårt att undkomma slutsatsen att humanismen faktiskt är en sorts gruppegoism nämligen vad som kanske borde betecknas som en "artegoism" - jag använder här ordet *egoism*. något oegentligt, för att syfta på något större än en individ, men alternativa sammansättningar som *gruppcentrism* är inte adekvata.

Leder en sorts gruppegoism till andra? Frågan kanske bättre skall formuleras som: "Leder entusiasm för en sorts gruppegoism till entusiasm för andra gruppegoismer?" Jag tror att denna fråga kan besvaras jakande. Jag tror att det ofta just är bland humanister som vi historiskt och även nu kan finna förespråkare för sådana

gruppegoistiska riktningar som nationalism och regionalism (t.ex. svenskhet, nordism, anglism, göteborgism och europeism) eller sexism (feminism och maskulinitet) etc.

Tyvärr leder oftast alla dessa gruppegot mer förutom till entusiasm för den egna gruppen, till motsättningar (implicita eller explicita) mellan den egna gruppen och andra grupper på samma nivå. För att vara explicit, får vi alltså beträffande de exempel som givits ovan motsättningar mellan människor och andra djur, mellan människor och växter, mellan en nation och andra nationer, mellan en region och andra regioner, mellan ett kön och det andra könet.

Kombinationen av tanken att "människan är alltings mått" med tanken att "Intet mänskligt bör vara främmande" leder dessutom lätt, när det gäller forskning och studier, till tanken att allt mänskligt bör omfattas med entusiasm och studeras noggrant. Varje grupps egenart skall intensivt dokumenteras och bevaras. Inget är för trivialt för att utelämnas. Att samla ett material av smörbyttor, nagellängder eller dialektala uttalsvarianter har alla ett givet humanistiskt värde som ej bör ifrågasättas.

En konsekvens av omtanken om människan i kombination med den mänskliga artens mycket hastiga ökning i antal individer räknat är att den mänskliga arten kommit att expandera på bekostnad av såväl djur som växtarter. Många djur- och växtarter har redan försvunnit och många andra hotas av utrotning. Den biblist-humanistiska tanken om människan som herre över andra levande organismer som trädgårdsmästare i skapelsens trädgård, har hittills, tycks det, lett till att dessa andra arter fått ständigt mindre livsrum. Den mänskliga befolkningen på jorden utgjorde vid Kristi födelse ca 250 miljoner. Idag 2 000 år senare är den ungefär 20 gånger så stor eller ca 5,3 miljarder. Den största delen av denna ökning har ägt rum under 1900-talet från år 1900, då antalet människor var ca 1,5 miljarder till idag då det är 5,3 miljarder.

Antalet individer i de flesta andra arter än människan har under samma tidsperiod troligen minskat. I vissa fall har arter helt försvunnit. Särskilt gäller detta de mera utvecklade djurarterna och många växtarter. Orsakerna står bl.a. att finna i miljöförsämring orsakad av människan eller i direkt utrotning. När vi då nu för tiden talar om "miljökatastrof" eller "miljöproblem" är det därför vemodigt och intressant att lägga märke till vems miljö vi talar om. Det är inte djurens och växternas utrotning och kriser som står i centrum för vårt intresse, fastän detta är påkallat, utan "naturligtvis" vårt eget "sunda självintresse". Det är svårt att undandra sig reflektionen att humanismen har bidragit till att berättiga och idealisera mänskliggruppegot och därmed också bidragit till det ohejdade utnyttjande av naturen (djur, växter, oorganisk materia) som människan gjort sig skyldig till. Det är också värt att notera att detta utnyttjande av naturen i många mänskliga kulturer som inte haft humanismen som dominerande ideologi, varit mycket mindre och försiktigare på grund av bl.a. vördnad för naturen och brist på övertygelse om människans centrala roll i denna.

Är humanismen självgod, självförhärligande narcissism? Givet ovanstående reflektioner är det svårt att inte svara ja på denna fråga. Leonardo da Vincis bild av

"människan i alltings centrum" och Protagoras' tanke om "människan som alltings mitt" leder lätt just till självgodhet, självförhärliganden och narcissism (självförälskelse).

Istället för att sörja över vår ohjälpliga bundenhet vid oss själva (vi är lit människor och göra försök att transcendera denna bundenhet gör humanisterna en dygd av nödvändigheten och får situationen att, istället för ohjälplig och eventuellt djupt tragisk, framstå som önskvärd och värd att bejaka. I Humanisterna lever med glädje i ett antropomorft universum och uppmuntrar oss att med iver studera alla detaljer i människans liv. Inget är, som sagt, för trivialt för att ej uppmärksammas.

HUMANISM, TEKNIK OCH EKONOMI

En möjlig specificering av tesen om "människan som alltings mått" är tesen om "människans artefakter som alltings mått". Med artefakt brukar man mena alla konstgjorda föremål vilket i vid bemärkelse inkluderar även sådana människoskapade företeelser som teknik och ekonomi.

En medveten eller omedveten förespråkare av denna tes kommer som ett alternativ till att hävda, att vad som är sant, rätt eller skönt i sista hand avgörs av kriterier baserade på människans möjligheter och begränsningar, istället t.ex. att hävda, att vad som är sant, rätt eller skönt avgörs av kriterier baserade på möjligheter och begränsningar givna av teknik (t.ex. kan utföras av en maskin) eller av ekonomi (t.ex. skall kunna mätas i pengar). Sannolikt är teknik och ekonomi de enda "artefakter" som är tillräckligt abstrakta, allmänt spridda och integrerade i människans liv (en tredje något mindre artefaktisk kandidat vore språket) för att kunna ersätta människan själv som mått. Det är betydligt svårare att acceptera teser som "Krukan, huset eller bilen är alltings mått" än teser som "Pengar, tekniken eller språket är alltings mått".

Ett stöd för tesen att "tekniken är alltings mått", eller möjligen en omedveten konsekvens av den, är den i många vetenskaper oerhört populära "maskinmetaforiken". Universum, naturen, människan och själen upplevs som förklarliga, eller rationellt begripbara, först när de kan betraktas som maskiner eller artefakter. Universum kan t.ex. betraktas som ett stort urverk och Gud som en stor urmakare. Naturen kan betraktas som ett homeostatiskt system, människan som en maskin och själen som en telefonväxel eller som en dator. Att reducera något till en sorts -artefakt blir att göra det hanterbart och därmed tycks det verkligt. Människans artefakter utnyttjas därmed både direkt och i metaforisk form för att avgöra ontologiska frågor av dem som hyllar den teknisk-ekonomiska varianten av Homo Mensura-satsen.

Skillnaden mellan humanister, tekniker och ekonomer är alltså, ur den synpunkt jag här argumenterar för, mycket mindre än den av många i den populära debatten antas vara. Alla tre grupperna stöder i sin praktik Protagoras' Homo Mensura-sats, skillnaden är bara att de klassiska humanisterna hyllade en generellare och vagare version av satsen än tekniker och ekonomer, som kan ge satsen en specifikare tolkning med hjälp av teknik och ekonomi.

DOGMATISM?

Vi har redan sett hur tesen om att "människan är alltings mått" i kombination med tesen om att "intet mänskligt bör vara främmande" troligen för många humanister lett till ett intresse inte bara för generella mänskliga frågor utan även till ett intresse för frågor som bara berör människorna i en viss grupp. Istället för att "människan är alltings mått" blir "människorna i en viss grupp alltings mått". Grupper som under tidernas lopp förts fram som mer eller mindre seriösa kandidater är t.ex. filosofer, vetenskapsmän, aristokrater, fransmän, arbetarklass, kvinnor och göteborgare.

Ofta förs resonemang i följande stil: Det finns ingen absolut sanning, godhet eller skönhet. Det enda som finns är konsensus om vad som är sant, rätt eller skönt i en viss grupp som på olika grunder (t.ex. att den som framför åsikten själv tillhör denna grupp) framstår som särskilt kvalificerad. Detta resonemang kan sedan förenas med en generell humanistisk relativism, där man hävdar att vad som är sant, rätt eller skönt alltid egentligen är vad som är sant, gott eller skönt för en viss grupp.

Det kan också förenas med humanistisk dogmatism där man hävdar att vad filosoferna, vetenskapen, aristokraterna, fransmännen, arbetarklassen, kvinnorna eller göteborgarna kommit fram till, just nu, verkligen är sant, eftersom den grupp man stöder av olika anledningar tros ha en unikt privilegierad epistemologisk status.

Jag fortsätter nu skärskådandet av humanismen som ideologi med att diskutera humaniora.

VAD ÄR HUMANIORA?

Det är lämpligt att skilja humanism, den ideologi som diskuteras ovan, ifrån humaniora, som snarast kan betraktas som studier av vissa mänskligt relaterade ting. Etymologiskt är *humaniora* neutrum pluralis av *humanior* som i sin tur är komparativ av *humanus* "mänsklig". Ursprungsbetydelsen bör vara något i stil med "mänskligare saker" eller "för människan mera passande ting".

Renässansen brukar anses vara uppkomstperioden inte bara för humanism utan även för humaniora. Det gällde att rekonstruera och tolka texter från den antika "guldåldern" på rätt sätt. Man tog avstånd från medeltidslatin och vad man uppfattade som ofruktbar skolastisk spekulation och försökte "på nytt" återvända till de ursprungliga antika texterna på grekiska och latin. Humaniora har sedan dess ofta använts som rubrik på studier för vilka källkritik och tolkning är centrala metodelement.

Humaniora har i våra dagar dessutom, pga. olika universitetsadministrativa reformer, ofta blivit ett namn på de studier som bedrivs vid vad som nu benämns

humanistisk fakultet. Som beteckning på en administrativ enhet inom universitet är emellertid denna rubrik inte så gammal. Fram till ungefär år 1900 hade de svenska universiteten fyra fakulteter: teologisk, filosofisk, medicinsk och juridisk. Därefter sker en långsam delning först av fakulteter i sektioner och så småningom (först 1964) får vi en uppdelning av filosofisk fakultet i humanistisk, samhällsvetenskaplig och naturvetenskaplig fakultet och av medicinsk fakultet i medicinsk och odontologisk fakultet. Det nuvarande svenska fakultetssystemet är således ännu inte 30 år gammalt.

Humanistiska fakulteter inrymmer för närvarande vanligen följande discipliner: filosofi, (vetenskapsteori), idéhistoria, historia, (arkeologi), lingvistik, sarspråksdiscipliner (dvs. engelska, tyska, etc.), etnologi, korist-, musik- och litteraturvetenskap, religionsvetenskap och på vissa håll praktiskt estetiska ämnen.

Vad har då de discipliner gemensamt som nu betecknas som humaniora? Ett starkt gemensamt drag är att många av dem studerar "produkter av mänsklig verksamhet". Etnologer studerar kulturprodukter, språkvetare studerar språkliga produkter (traditionellt främst texter), konst-, musik- och litteraturvetare studerar estetiska produkter och idéhistoriker studerar tankeprodukter. När det gäller historiker utgörs även för dem en stor del av materialet för deras verksamhet av mänskliga produkter, t.ex. texter och föremål, som de i källkritisk anda betraktar som "lämningar" av mänsklig verksamhet. Endast filosofer faller i viss mån utanför, eftersom de, förutom att studera redan givna tankeprodukter, åtminstone i lyckliga fall försöker skapa nya sådana.

HUMANIORAS POSITIVA SIDOR

Humaniora levererar noggranna beskrivningar av många mänskliga produkter t.ex. musikverk, konstverk, litterära verk, språkssystem, byggnader, möbler vardagslivshjälpmiddel, idéer och ideologier. Eftersom framställande av produkter av denna typ utgör många människors sysselsättning, har sådana beskrivningar ett betydande intresse för många. Dels appellerar de till mänskligt självintresse narcissism dels väcker (le hos några förhoppningar om att genom sådana studier kunna åstadkomma något bättre själv.

Eftersom studierna ofta har en tidslig-historisk dimension och ibland, men mera sällan på humanistisk fakultet, en rumslig transnationell kulturell dimension, kan de potentiellt hjälpa oss att se oss själva i ett historiskt och kulturvariabelt perspektiv. Vi kan få en känsla för historisk förändring och kulturell variation.

TVIVELAKTIGA SIDOR

Sedan slutet av 1800-talet finns en vetenskapsfilosofisk ideologi. Så skiljer t.ex. Wilhelm Dilthey (1883) och Heinrich Rickert (1902) ideografiska från nomotetiska vetenskaper. Den ideografiska hållningen utmärks av att man tänker sig att det är legitimt och t.o.m. önskvärt att enbart beskriva enskildheter, t.ex. enskilda litterära verk, konstverk eller musikverk. Denna hållning sägs vara utmärkande för

"Geisteswissenschaften" (andevetenskaperna) eller humaniora. Den nomotetiska hållningen utmärks däremot av en strävan bort från det enskilda och unika mot allmänna principer och förklaringar för de enskilda fenomen man studerar. Denna hållning sägs vara typisk för "Naturwissenschaften" eller naturvetenskaper.

Om vi går längre tillbaka än 1800-talets slut, t.ex. till Platon och Aristoteles och de antika rötterna för västerländsk vetenskap och filosofi, finner vi i kontrast till den ovan beskrivna synen att man förutsätter att alla former av vetenskapligt och filosofiskt tänkande måste ha båda inriktningarna. Man måste såväl studera enskilda fenomen som göra försök till förklaring genom uppställande av allmänna principer och härledning av de enskilda instanserna ur dessa.

I själva verket finns det inte heller i våra dagar något hållbart skäl för någon annan hållning än den antika. Alla vetenskaper bör ha båda inslagen. Det ena inslaget är en nödvändig förutsättning för det andra. Inte ens det unika kan beskrivas utan allmänna predikat och taxonomier. Så även om man försöker bedriva vetenskap utan förklaringar, med hjälp enbart av beskrivningar av unika företeelser, ingår det allmänna genom begreppslig typbildning i beskrivningens och i den ikoniska och symboliska kommunikationens natur. Att andra hållet är det kanske mera självklart att man inte heller kan uppställa hållbara och empiriskt relevanta allmänna principer och förklaringar utan att först studera och beskriva det enskilda. Detta innebär att forskare inom humaniora, liksom inom naturvetenskap, bör bekymra sig om att inte bara försöka beskriva utan även om att försöka förklara de fenomen de beskriver.

Om forskare inom humaniora vill ge ett allvarligt bidrag till mänsklig kunskapsutveckling bör de alltså inte bara beskriva enskilda mänskliga produkter utan också försöka förklara dessa produkter. Detta innebär att de i ökad utsträckning bör intressera sig för de processer som ligger bakom produkterna. Dvs. de bör undersöka vilka fysiska, biologiska, psykologiska och sociala förutsättningar (enskilt och i samspel) som ligger bakom de produkter som traditionellt studerats. Detta innebär i sin tur att samarbete med discipliner som t.ex. fysisk resursteori, biologi, psykologi, sociologi och antropologi som inte hör till humaniora (dvs. de tillhör ej humanistisk fakultet) krävs om humaniora vill bli vetenskapligt i den bemärkelsen att det tillhandahåller såväl beskrivningar av enskilda fenomen som principer som förklarar dessa.

FAKULTETSINDELNING

Den nuvarande fakultetsindelningen är ett hinder för att forskare inom humaniora skall kunna studera processerna bakom sina respektive mänskliga produkter. Den nuvarande indelningen försvårar, t.ex. genom den styrning av resurser och arbetsuppgifter den för med sig, samarbete inom de tidigare filosofiska fakulteterna, dvs. mellan humanistiska, samhällsvetenskapliga och matematisk-naturvetenskapliga discipliner, liksom med andra fakulteter (medicinsk, teknisk m.m.). Med den hastiga informationstillväxt och därmed sammanhängande fragmentering av mänsklig kunskap som i ökande utsträckning kännetecknar den vetenskapliga världen, blir denna typ av samarbete allt viktigare, inte bara för

humanistisk fakultet och de traditionella filosofiska fakulteterna, utan för samtliga fakulteter på universitetet. För humaniora är emellertid en av konsekvenserna av nuvarande fakultetsstruktur att tendensen att nöja sig med beskrivning av det enskilda och att strunta i bakomliggande förklarande principer förstärks.

Ett annat hinder för samverkan mellan humaniora och andra discipliner som ibland framförs är det moment av färdighetsträning som finns i vissa "humanistiska ämnen". Man utbildar t.ex kompetenta användare av språk, kompositörer och målare, etc. Denna invändning blir emellertid mindre vägande om man betänker att minst lika stora färdighetsmoment finns med i utbildningen av läkare, ingenjörer och jurister.

Efter dessa försök till skärskådande och dekonstruktion av begreppen "humanism" och "humaniora", vill jag nu försöka ge några förslag till rekonstruktion.

FÖRSÖK TILL SYNTES - HUMANISM

Traditionellt står mot förespråkarna för humanism förespråkarna för det som ligger utanför eller går utöver människan. Representanter för en sådan "antihumanistisk" hållning finner vi i Västerlandet oftast bland förespråkarna för religion och naturvetenskap. Frågan är nu om vi kan lära oss något av detta (eller kanske snarare dessa) förhållningssätt. Jag vill svara jakande på denna fråga och menar att följande idéer bör allvarligt övervägas.

Människan bör reduceras i storlek och betydelse. Vi bör gå från en vision av ett antropomorft universum där människan är alltings mått till ett försök att se människan som en (liten) del av en större (delvis okänd, mystisk) helhet där människan, givet sina möjligheter och begränsningar, bara kan tänkas ha en mycket ofullständig uppfattning av denna större helhet.

Idéer som pekar utöver och transcenderar människan kan komma till hjälp i vår strävan bort från en självförhärligande humanism mot en ny humanism som även betonar människans begränsningar. Sådana idéer kan t.ex. vara av följande typer.

- (i) Religiöst-mystiska; t.ex. tron på en allgod, allvetande, allsmäktig kraft (GUD) eller en djup känsla av delaktighet i en större mystisk helhet som vida Övergår människan.
- (ii) Naturvetenskapliga; t.ex. uppfattningar om allmängiltiga krafter och naturlagar som t.ex. reglerar allt i universum eller, på ett mera jordnära plan, uppfattningar om människans plats i de ekologiska sambanden.
- (iii) Filosofiska; t.ex. uppfattningar om något som vi i Känts anda kan kalla absoluta regulativa ideal, såsom:
  - *sanning* som idealet om korrespondens mellan uppfattning och verklighet
  - *konsistens* eller idealet om motsägelsefrihet

- *fullständighet* eller idealet om en fullständig beskrivning och förklaring av världen
- *godhet* (eller *rättvisa*) som moraliska ideal som går utöver och inte kan fångas av någon viss människogrups operationalisering
- *skönhet* som estetiskt ideal som även det går utöver och inte kan fångas av någon viss människogrups operationalisering.

En naturlig konsekvens av särskilt de åberopade filosofiska regulativa idealen blir *skepticism* och *fallibilism*, dvs. istället för att ha en konsensusinriktad relativistisk eller relativistisk dogmatisk syn på kunskap får man den syn på kunskap som kännetecknar skeptiker såsom Pyrrhon eller Sextos Empiricos eller fallibilister såsom C. S. Peirce eller Karl Popper. Man ställer sig då t.ex. följande frågor: Är det vi tror oss veta just nu verkligen sant? Kan det inte vara falskt? Finns inte alltid möjligheter till tvekan och tvivel? Kan inte alla i en grupp människor, hur kvalificerad den än må vara, ha fel?

Att vara skeptiker (eller fallibilist) innebär att uppleva att man i de flesta (eventuellt alla) frågor får erkänna att man i sista hand inte är helt säker på svaret. Man kan ha fel och detta gäller oavsett om det är en enskild människa eller en grupp människor som hävdar en viss uppfattning. Om man reflekterar över saken, ser man att denna hållning är en naturlig konsekvens av mycket strängt ställda epistemiska ideal. Dvs. de ovan nämnda regulativa idealen hjälper oss att transcendera det för stunden varande mänskliga och att erkänna att vi ofta kommer till korta. Vi är inte alltings mått.

En viktig förutsättning för att kunna konstruera en ny och mer anspråkslös humanism är att dekonstruera, dvs. blottlägga, förutsättningar för den traditionella humanismen. I denna artikel har jag försökt peka på några sådana förutsättningar och hävdat att vi på olika sätt måste försöka distansera oss till oss själva, för att t.ex. historiskt och synkront klarlägga innebörden av och förutsättningarna för humanismen som ideologi.

Det är emellertid en öppen fråga om det i någon mån är möjligt för oss att transcendera vår egen inskränkthet för att etablera utsiktspunkter som kan hjälpa oss att försöka få klarhet t.ex. i på vilket sätt vi är beroende av vår mänskliga natur. Troligen kan detta endast lyckas med en kombination av vetenskap, abstraktion och mystisk insikt. Nedan följer emellertid några förslag på en mer praktisk nivå.

FORSOK TILL SYNTES - HUMANIORA

På svenska universitet finns idag två sakrosankta enheter - institutionen och fakulteten. En tendens finns dessutom just nu att allt mer makt och inflytande lägges på dessa två nivåer. Såvitt jag kan se kommer detta, särskilt vad det gäller ett förstärkande av fakulteternas roll och autonomi, att förvärra de brister jag kritiserat ovan. Vad som i mycket varit en administrativ historisk tillfällighet upphöjs i ökande grad till rättesnöre för fördelning av medel till kurser, till forskning och till inrättandet av nya tjänster, t.ex. professorer. Eftersom medelsbehovet idag av bl.a.

statsmakterna bedöms vara mycket olika på olika fakulteter, är fakultetsindelningen inte oskyldig som styrinstrument för forskning och utbildning.

Som ett korrektiv till de nuvarande tendenserna vill jag istället föreslå att det behövs:

- (i) En stark universitetsstyrelse som kan ta ett helhetsgrepp på universitetets verksamhet och inte försöka undfly detta ansvar genom att delegera allt till de enskilda fakulteterna. Inte minst gäller detta forskningsmedel, för vilkas utdelande en för hela universitetet giltig forskningsnämnd borde inrättas, som dessutom borde ta på sig uppgiften att kontinuerligt utvärdera den forskning som bedrivs. En sådan forskningsnämnd bör vara allsidigt sammansatt och dessutom ha möjlighet att till sig knyta universitetsexterna forskare då behov av detta uppstår. Ett sådant arrangemang skulle, bland andra fördelar, uppenbart försvåra för någon viss vetenskapsfilosofisk ideologi att breda ut sig utan kontinuerliga genmälen och diskussioner. Ett arrangemang av denna typ utesluter givetvis inte ett ökat engagemang för forskningsfrågor även på fakultets- och institutionsnivå.
- (ii) Möjligheter för enskilda forskare att tillhöra flera institutioner och framförallt flera fakulteter. Detta är vanligt i många andra länder, men ännu ej i Sverige. En sådan möjlighet skulle öka individens, snarare än institutionens eller fakultetens, roll som universitetets grundenhet och på lång sikt både förbättra universiteten som intellektuella miljöer och deras möjligheter att leva upp till allmänna vetenskapliga och filosofiska ideal.
- (iii) Stöd för samarbete över fakultetsgränser som kan vara kortvarigt eller långvarigt. En form ett sådant stöd kan ta är genom att medel ställs till förfogande för tidsbegränsade tvärvetenskapliga centrum-bildningar där företrädare för olika discipliner gemensamt får studera något område, för att sedan igen återvända till sina egna discipliner. På så sätt skapas en kontinuerlig dynamik såväl inom det tvärvetenskapliga området som inom moderdisciplinerna.
- (iv) Möjligheter för experiment i liten skala med helt nya idéer för samarbete och förnyelse. I den mån sådana idéer lyckas kan de sedan komma till användning i större skala.

SLUTORD

När man i den allmänna debatten uttalar sig om humanism och humaniora är det ofta på ett sätt som kan föra tankarna till plattityder. Jag hoppas med denna artikel bidra till en medvetenhet om att vad som kan förefalla som vagt positiva plattityder vid närmare skärskådande visar sig vara grundade på en humanistisk ideologi som det idag finns större skäl än tidigare att kritiskt revidera och förnya. Det vore önskvärt att humanism och humaniora på mer än ett plattitydmässigt plan (t.ex. "man blir human av humaniora ") kunde bidra till våra försök att som människor kritiskt värdera oss själva som art och till våra försök att finna vår styrka och

begränsning inom ramen för en större helhet som fortfarande till största delen är okänd.

Litteratur

Om begreppet humanism kan man läsa i *Encyclopedia Britannica*, vol. 6 (Chicago, 1988), 137-138, Niccola Abbagmano, "Humanism", i *Encyclopedia of Philosophy*, vol. III (London, 1967), Konrad Marc-Wogau, "Humanism", i *Filosofisk uppslagsbok* (Lund, 1984) och Antony Quinton, "Humanism", i *Harper Dictionary of Modern Thought*, eds. Alan Bullock och Oliver Stallybrass, (London, 1977). Synonymer till ordet "human" är från Georg Fröström, *Synonymlexikon* (Stockholm, 1987).

Oversättningen ur *Pico della Mirandolas Tal om människans värdighet* (1488) är hämtad från Rolf Lindborg, *Om människans värdighet: Giovanni Pico della Mirandola* (Lund, 1974), 104.

Ideografiska och nomotetiska vetenskaper behandlas i Wilhelm Dilthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Göttingen, 1883) och Heinrich Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Berlin, 1902).